

een doelloos gewriemel van qualiteitslooze atomen, volgend de blinde noodzakelijkheid der wetten van druk en stoot. Zij elimineert alle idee van een bovennatuurlijke leiding van het natuurlijk gebeuren, zij wordt dan ook, zelfs daar waar theoretisch het bestaan van goden niet wordt ontkend, tot het voertuig van een practisch atheïsme ³⁾.

Men realiseere zich de tegenstelling tusschen deze materialistische wereldbeschouwing en de religieuze voorstellingen van den tijd waarin zij ontstond. Voor den Griek toch was de natuur vol van goden; in de bronnen woonden de nymphen, in holen en kloven de daemonden. Achter elk natuurgebeuren vermoedt hij het willekeurig en onberekenbaar werken van goddelijke en daemonische krachten. Geheel deze mythologische voorstellingswereld wordt terzijde geschoven door een conceptie, waarin slechts de causale relatie en de strengste gedetermineerdheid heerscht.

Dat het conflict niet uitbleef, bewijst het feit, dat Anaxagoras, wien volgens Hoppe den naam van vader der atomistiek het allermeeft toekomt ⁴⁾, door zijn tijdgenooten werd vervolgd wegens zijn verachting der vaderlijke religie ⁵⁾.

Maar de reactie komt niet alleen van de zijde van het volksgeloof, zij treedt ook aan den dag in de school der wijsbegeerte. Als Socrates de geschriften van Anaxagoras leest, is hij aanvankelijk zeer verheugd, als hij vindt dat deze de wereldformatie op het „Verstand” herleidt, maar bij verdere lezing is hij bitter teleurgesteld, als hij bemerkt dat Anaxagoras slechts van natuurlijke oorzaken spreekt. Socrates had willen vernemen waarom de wereld is ingericht, zooals zij dat is; indien de aarde schijfvormig is en indien zij in het midden der wereldruimte staat, waarom dat dan zoo het beste is. Socrates roept de nieuwe richting in het leven. Plato geeft haar het idealistisch stempel. Aristoteles maakt ze door verbinding met empirische gegevens tot het grootsche systeem, dat eeuwenlang stand zal houden ⁶⁾.

De nieuwe richting moge van het volksgeloof evenzeer verwijderd zijn geweest, zij was toch in haar zelve niet a-religieus, eer theistisch dan a-theistisch. Als Plato den astronoom Timaeus de wereldformatie laat beschrijven, dan treedt god op, wel niet als schepper, maar toch als formeerder, wiens persoonlijke wil uit den chaos den kosmos doet worden. Zelf goed zijnde, heeft hij gewild, dat de wereldgod, dien hij formeerde, zooveel mogelijk zou zijn aan hem gelijkend, en is het bestaan der goden, waarvan hij maker en vader is, door hem gewaarborgd ⁷⁾.

Aristoteles verzet zich tegen Plato's meening, dat de kosmos een begin zou hebben. Bij hem geldt de eeuwige periodieke wederkeer der dingen ⁸⁾. De god van Aristoteles is de onbewogen beweeg-